

AHMET İHSAN'IN SEYAHATNAMESİNDEN YAZARIN ve DÖNEMİN DİLİNE DAİR NOTLAR

Notes About the Language of the Author and Period based on the Itinerary of Ahmet İhsan

Leylâ KARAHAN *

Özet

Ahmet İhsan'ın Avrupa'da Ne Gördüm adlı seyahatnamesi, sadece konusuyla değil dil özellikleriyle de önemli bir eserdir. Yazıldığı dönemin dili hakkında ipuçları veren eser, söz varlığı, bazı ekler ve söz dizimiyle ilgili Türk dili araştırmaları için dikkate değer malzemeler sunar. Eserde, Türkiye Türkçesinin son yüz yıllık macerasında ortaya çıkan değişmelerin bazılarını tespit etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Ahmet İhsan, nesir dili, seyahatname

Abstract

The Itinerary (or travel book) "Avrupa'da Ne gördüm" (in English What did I experience in Europe) is an important work through its theme and linguistic features. Giving clues in the language of the period, it was written, the work presents remarkable data on vocabulary, some particles and syntax for Researches on Turkish Language. It is also possible to determine some of the changes in Turkish (spoken in Turkey) in the last century.

Key words: Ahmet İhsan, language in prose, itinerary (or travel book)

GİRİŞ

Ahmet İhsan (Tokgöz) (1868-1942), döneminin önemli yazar ve gazetecilerindendir. Yazı hayatına küçük yaşlarda başlamış, ilk roman çevirisini 16 yaşında yapmış, birçok eseri Türkçeye çevirmiştir. Jules Verne'i ilk tanıtan Ahmet İhsan'dır. Halit Ziya'ya göre o, Ahmet Mithat'tan sonra roman tercümesinin başta gelen ismidir (Ercilasun 1996: 10). Servet-i Fünun dergisini çıkaran da Ahmet İhsan'dır. Kaleme aldığı hatıralarıyla dönemine ışık tutmuştur. Ercilasun, Ahmet İhsan'ın Türk kültür tarihindeki yerini şöyle özetler: “Batılılaşma ve yenileşme hareketine öncülük etmiş, edebî, ilmi, fennî, sosyal ve aktüel olmak üzere çeşitli sahalarda bu hareketin cemiyetimize yerleşmesini sağlamış, ayrıca kitle iletişim vasıtalarının önemli bir organı olan modern gazeteciliği kurmuş, Avrupai bir matbaacılığın

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
leylakarahan@yahoo.com

bütün tekniklerini, bütün ciddiyeti ve teferruatıyla, bütün maddî ve manevî imkânlarıyla ülkemize getirmiş ve yerleştirmiştir”(1996: 15).

Ahmet İhsan, Türk seyahat edebiyatına *Avrupa’da Ne Gördüm* adlı önemli bir eser kazandırmıştır. 1891 Mayıs’ında matbaacılığı öğrenmek amacıyla Avrupa’ya giden Ahmet İhsan, aynı yıl seyahat notlarını *Avrupa’da Ne Gördüm* adıyla kitap hâline getirir. *Tuna’da Bir Hafta* adlı gezi notları da 1911’de Servet-i Fünun dergisinde tefrika olunmuştur (Ercilasun, 1996: 15, 32).

Avrupa’da Ne Gördüm, Ahmet İhsan’ın Marsilya’dan Paris ve Londra’ya uzanan, daha sonra kendi ifadesiyle “*Belçika ve Felemenk pây-ı tahtlarını geçerek Hamburg, Berlin, Frankfurt, Bal, Lusern, Ceneve; İtalya’da Roma, Venedik; Avusturya’da Trieste, Viyana, Peşte tarikiyle devam ve Varna hattını takip ederek”(5-6) İstanbul’da sona eren dört aylık seyahatini anlattığı 588 sayfalık bir eserdir. Ahmet İhsan, gezdiği yerlerin fotoğraflarını da “seyâhatine letâfet vermek için” eserine eklemiştir (1891: 7).*

Avrupa’da Ne Gördüm, muhtevası ile olduğu kadar, dili ile de dikkat çekici bir eserdir. Eser, söz varlığı, ifade kalıpları, cümle yapısı ve eklerin kullanılışı bakımından Ahmet İhsan’ın ve döneminin dili hakkında önemli bir malzeme sunar. Bir seyahatname olan bu eserin üslubu da türü ile uyumludur. “*Gezdiğim, geçtiğim yerlerde nazar-ı dikkatinizi dâvet etmesi muhtemel olan müşâhedâtı karşı karşıya oturmuş da konuşuyormuşuz gibi size anlatacağım (1891: 6)*” diyen Ahmet İhsan, bu sözünü üslûbuna uygulamıştır. Zaman zaman kural dışına çıkan dil kullanımını da belki bununla açıklamak mümkündür. Yazar, dönemine göre sade bir dille yazdığı eserinde âdeta okuyucuyla konuşmaktadır. Tepkilerini, heyecanlarını, hayranlıklarını, yorumlarını, karşılaştığı insanlarla diyaloglarını eserine aynen aksettirmesi, “*konusuyormuşuz gibi*” diye tanımladığı üslûbunun bir parçasıdır. Yer yer “*Salı ve çarşamba gününü Viyana’da geçirip perşembe günü erkenden Peşte’ye müteveccihen hareketle öğle zamânı oraya muvâsalat, cumâ günü yine öğle zamânı Peşte’den şark trenine râkib olup cumartesi akşamı Romanya merkezi olan Bükreş’e vüsul ile orada bir gece geçirip pazar günü Bükreş’ten Varna’ya inerek vapura binmeye karar verdim.”(1891: 548)* cümlesi gibi yolculuğunun safhalarını veya gördüklerini anlattığı cümleler uzun olsa da bunlar anlama zorluğu yaratmamaktadır.

Eser, 1891 yılında yazılmıştır, dolayısıyla eserin dili de bu dönemi temsil eder. Aradan yüz yılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen bu dil,

bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinden çok uzak değildir. En az yüz yıllık bu dönemde Türkçede meydana gelen değişikliklerin hiç olmazsa küçük bir kısmını bu eserle tanıklamak mümkündür.

I. SÖZ VARLIĞI

1. Deyimler: Eserde bugün de yaşayan deyimlerin yanında artık kullanılmayan deyimler de bulunmaktadır. *Bardaktan dökülmek, cana değmek, fotoğrafını çıkarmak, göze rast gelmek, hoşla gelmek, imdada gelmek, kulağa değmek, meram anlamak, meram dinletmek, mola etmek, nazar-ı dikkate vurmak, nazar-ı dikkati dâvet eylemek, sokağa uğramak, taban atmak, tadı ağızda olmak, tâlih yaver göstermek, yatağa düşmek* deyimleri Türk Dil Kurumu yayını olan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde (ADS) yoktur. Bunların bir kısmı dönemin sözlüklerinden Lehce-i Osmanî (LO) ve Kâmus-ı Türkî'de (KT) de bulunmamaktadır. Herhâlde bunlar yazara ait şahsî kullanımlardır.

bardaktan dökülmek: “Çok şiddetli yağmak” anlamında kullanılmıştır.

Bardaklardan dökülen yağmurla gara geldik (1891: 402).

Bu deyim, LO'da ve KT'de yoktur. ADS'de benzer anlamlı *bardaktan boşanırcasına yağmak* deyimini bulunmaktadır.

cana değmek: “Dayanamayacak duruma gelmek” anlamında kullanılmıştır.

Uykusuzluk, yorgunluk canımıza değmiş olduğundan hemen otele gelip asansörle odamıza çıktık (1891: 21).

LO'da bu deyim “*rencide etmek, cana tak etmek*” anlamı verilmiştir. KT'de “*tesir etmek*” anlamında *cana değmek* deyimini vardır. ADS'de geçen *canına değmek* deyimini “*çok hoşlanmak; ruhu şad olmak*” anlamlarındadır.

fotoğrafını çıkarmak: “*Fotoğraf çekmek*” anlamında kullanılmıştır.

Burada bir fotoğrafhâne vardı. Kulenin demir hutûtu önünde isteyen fotoğrafını çıkarıyordu (1891: 103).

Bu deyim LO'da ve KT'de yoktur. ADS'de *fotoğraf çekmek* ve *fotoğrafını almak* deyimleri bulunmaktadır.

göze rast gelmek: “*Göze çarpmak*” anlamında kullanılmıştır.

Gözüme yine sabahki fesli efendi rast geldi (1891: 444).

LO'da, KT'de ve ADS'de benzer anlamda *göze çarpmak* deyimini bulunmaktadır.

hoşa gelmek : “*Beğenmek, hoşa gitmek*” anlamında kullanılmıştır.

Nehrin hâli pek hoşuma geliyordu (1891: 384).

Ta'âm leziz ve mükemmel idi. Fazla olarak nefis dağ çileği de var idi ki yemek hoşuma geldi (1891: 549).

Zâbitân-ı askeriyenin o muhtelif ve mütelevvin esvapları hoşuma geliyordu (1891: 312).

KT'de bulunan bu deyim, LO'da yoktur. LO'da ve ADS'de benzer anlamda *hoşa gitmek* deyimini bulunmaktadır.

imdâda gelmek: “*Zor durumda yardım etmek*” anlamında kullanılmıştır.

Nihâyet oradaki bir kahvehâne garsonu imdâdına geldi (1891: 309).

Bu deyim LO'da ve KT'de yoktur. ADS'de “*çok zor ve tehlikeli bir anda yardım etmek*” anlamında *imdada (imdadına) koşmak (yetişmek)* deyimini vardır.

kulağa değmek: “*Duymak*” anlamındadır.

Vâkıâ birkaç defâlar bu isim kulağıma değmiş, hizmeti seyyahlara bilet vermek olmadığını öğrenmiş idiysem de...(1891: 228)

LO'da ve KT'de benzer anlamda *kulağa çalınmak*, ADS'de de *kulağına çalınmak, kulağına gelmek* deyimleri vardır.

meram anlamak: “*İsteğini, derdini anlamak*” anlamında kullanılmıştır.

Ben bu îlândan iyice meram anlayamadım (1891: 434).

KT'de bu deyim, *merâmını anlamak* şeklinde geçer. Bu deyim LO'da ve ADS'de yoktur.

meram dinletmek: “*İsteğini, derdini anlatmak*” anlamında kullanılmıştır.

Canım şu lâf anlamazlar içinde nasıl meram dinleteceğiz? (1891: 173).

Bu deyim KT'de ve LO'da yoktur. ADS'de “*isteğini, derdini anlatmak*” anlamında *meram (merâmını) anlatmak* deyimini vardır.

Ahmet İhsan'ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar

mola etmek: “Dinlenmek için ara vermek” anlamında kullanılmıştır.

Hacı Tatar gibi vira yolda devam etmekten ise Hannover'e'de bir mola edip geceyi rahatça bir otelde geçirmeyi ve ferdâsı günü Hamburg'a azîmeti daha münâsîp buldum (1891: 309).

Bel Alyans Meydanı'nda bir mola etmeye lüzum gördüm (1891: 352).

Bu deyim KT'de yoktur. LO'da “eğlenip durmak” anlamında mola etmek deyimi vardır. ADS'de ise “uzun süren yolculuğa, yürüyüşe veya çalışmaya, dinlenmek amacıyla bir süre ara vermek, oturup dinlenmek” anlamında mola vermek deyimi bulunmaktadır.

nazar-ı dikkate vurmak: “İlgisini çekmek” anlamında kullanılmıştır.

Yalnız şurasını diyelim ki Paris'i cevelân ederken şu tâdad ettiğim hâller birdenbire nazar-ı dikkatinize vurmaz (1891: 147).

Sokakta aşağı doğru ilerlemeye başlayınca caddenin üstünde bilâ-inkitâ geçen kirâ arabalarıyla rengârenk omnibüsler nazar-ı dikkatimize vurdu (1891: 178).

Bu deyim LO'da ve KT'de yoktur. ADS'de aynı anlamda nazarıdikkatini çekmek deyimi bulunmaktadır.

nazar-ı dikkati dâvet eylemek: “İlgisini çekmek” anlamında kullanılmıştır.

Yürürken bir şey daha nazar-ı dikkatimi dâvet eyledi (1891: 181).

Bu deyim LO'da ve KT'de geçmez. ADS'de aynı anlamda nazarıdikkatini çekmek deyimi vardır.

sokağa uğramak : “Sokağa fırlamak” anlamında kullanılmıştır.

...üçüncü defa olarak bir çorba daha vürud ettiğini gördüğü gibi çatalı kaşığı bırakıp sokağa uğramış (1891:199).

LO'da ve KT'de bu deyim yoktur. Bu sözlüklerde uğramak fiilinin anlamlarından biri de “fırlamak, ok gibi fırlayıp çıkmak”tır. ADS'de “sıkıntıdan dolayı rahatlamak amacıyla açık havaya çıkmak” anlamında kendini sokağa (dışarı) atmak deyimi vardır. Ancak bu deyim, sokağa uğramak ile anlam bakımından tam örtüşmez. Büyük Türkçe Sözlük'te uğramak fiiline, “yerinden fırlayıp çıkmak” anlamı verilmiştir.

taban atmak: “Uzun yol yürümek” anlamında kullanılmıştır.

Zirâ Londra'ya geldik geleli yevmiye sekiz saatten aşığı kalmamak üzere attığımız tabanlar bizi gittikçe yoruyordu (1891: 236).

Nihâyet yarım saat kadar böyle taban attıktan sonra târiflerle mevkife geldik (1891: 255).

KT'de bu deyim geçmez. LO'da "maşiyen gitmek" anlamında *taban atmak* deyimi vardır. ADS'deki *taban tepmek (patlatmak)* deyimi, "uzun yol yürümek" anlamındadır.

tadı ağzında olmak: "Hoşa giden bir şeyi unutmamak" anlamında kullanılmıştır.

Çok, tamam on beş sene! Amasya'da oturdum, konsolos vekili idim, tüccarlık da ederdim; hâlâ Osmanlı memleketinin tadı ağzımdadır! (1891: 373).

KT'de "lezzeti unutulmamak" anlamında *tadı damakta kalmak*, LO'da "lezzetli hatıra" anlamında *tadı damakta* deyimi vardır. ADS'de "yenen bir şeyin tadını unutamamak; hoşa giden, zevk alınan bir şeyi unutamamak" anlamında *tadı damağında kalmak* deyimi bulunmaktadır.

tâlih yâver göstermek: "İşin yolunda gitmesi" anlamında kullanılmıştır.

Neyse tâlihimiz burada olsun yâveri gösterdi de âdetâ tütün ocağı sayılacak heriflerden âzâde kaldık! (1891: 284).

Bu deyim LO'da yoktur. KT'de *tâlihi yâver* deyimi geçer. ADS'de "talihli olmak, bahtı açık olmak" anlamında *şansı yaver gitmek*; "talihli iyi olmak, işi yolunda gitmek" anlamında da *talihli yaver gitmek* deyimi vardır.

yatağa düşmek: "Yorgunlukla yatmak" anlamında kullanılmıştır.

Bâde't- ta'âm evimizde yataklara düştük, bir uyuduk ki olmaz! (1891: 75).

Bu deyim LO'da ve KT'de yoktur. ADS'de ise "yataktan kalkamayacak kadar hasta olmak" şeklinde anlamlandırılmıştır.

zevke gitmek: "Hoşa gitmek" anlamında kullanılmıştır.

Sabahleyin güvertedeki vapur sefâsı zevkime gitti (1891: 541).

Bu deyim LO'da ve KT'de yoktur. ADS'de ise bu deyim, *hık (halk)* kısaltmasıyla verilmiştir.

2. Batı Kökenli Kelimeler: Ahmet İhsan, Avrupa'da gördüğü ve kendisi için ilgi çekici olan somut kültür unsurlarına eserinde isimleriyle ve

Ahmet İhsan'ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar

özellikleriyle yer verir. Eserde geçen ve Türk okuru için yabancı olan *alâkart*, *gaz limonatası*, *gofer*, *omnibüs*, *payton*, *plaj*, *sabo*, *somon*, *tabildot*, *velosipet* gibi alıntı kelimelerin anlamları yazar tarafından açıklanmıştır. Ses değişimleriyle bugün de kullanılan bu kelimelerden bazıları, 19. yüzyıl sonlarında Türkçeye girmiş olmalıdır. Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'nde bu kelimelerle ilgili olarak verilen örneklerin en eskileri Ahmet Mithat Efendi ve Ahmet Vefik Paşa'ya aittir. KT'de ise bunlardan sadece *omnibüs* bulunmaktadır. Şemsettin Sami, kelimeyi “*tramvay gibi çok yolcu alır büyük araba ki tramvaydan farkı demiryolu olmayıp kaldırımların üzerinde yürütülmesidir.*” şeklinde açıklar. Ahmet İhsan'ın eserdeki açıklamaları ise şöyledir:

alâkart: *Duval tarzındaki lokantalara alâkart yani istediğini yemek usûlü derler (1891: 60).*

gaz limonatası: *Paris gaz limonataları, İstanbul'dakiler gibi değildir. Asıl gazoz buna denir (1891: 82).*

gofer: “*Lokantaya gitmeden kâğıt helvası yedik. Burada kâğıt helvasına gofer diyorlar (1891: 133).*”

omnibüs: *...üç atlı araba (1891: 36).*

payton: *Kira arabaları hep iki tekerlekli birer paytondu (1891: 178).*

plaj: *Rıhtımın deniz tarafı (plaj) yâni kum sâhil, diğer cenâhı ise ebniye-i cesîme idi (1891: 250).*

Bu rıhtım bizi doğruca Üstand'ın meşhûr-ı âlem deniz hamamlarına, plaj yâni kumluk sâhiline götürüyordu! (1891: 250).

sabo: *Sabo, tahtadan oyma bir kunduradır (1891: 308).*

somon: “*Somon derler Avrupaluların makbul bir tatlı su balığı vardır. Biz yayın balığı deriz ama somonların lezzeti yayına pek müreccih ve eti pembedir (1891: 106).*”

tabildot: *Kok bileti akşam ta'âmı için tabildot yani umûmî sofrada yemek hakkı veriyordu (1891: 301).*

velosipet: *Karada gezmekten usanınca gölde kayıkla dolaşmak yâhut iki veya üç tekerlekli velosipetler ile tenezzüh etmek sühûleti de eldedir (1891: 71).*

3. Fiiller: Eserde, fiiller bakımından da dönemin dil özelliklerini yansıtan kullanımlar dikkati çekmektedir.

a. Bugün artık işlekliliği azalan *eylemek* fiili, *etmek* fiili gibi çok kullanılmıştır. Demek ki bu fiil 19. yüzyıl sonlarında hâlâ işlek bir yardımcı fiildir.

İnşallah Avrupa seyâhatimde dahi hâl böyle devam eyler (1891: 2).

İşte Kamboç vapuru da ta Paris'e kadar bana refâkat eyleyecek bir arkadaş buldu (1891: 2).

Biz gâyet râkid bir denizden istifâde eyleyerek yolda devam eyledik (1891: 9).

b. Bazı fiillerin eserde geçen anlamları bugün Türkiye Türkçesinde kaybolmuş veya yöresel bir özellik olarak kalmıştır.

boylanmak: “İstemeyerek bir yere gitmek” anlamındadır.

Fakat suda gezmeye gitmeden bir kere postahâneye boylanıp mektup aradım (1891: 324).

Büyük Türkçe Sözlük'te *boylanmak* fiiline “*boyu uzamak*” anlamı verilmiştir ki bu anlamın yukarıdaki örnekle ilgisi yoktur. Aynı sözlükteki *boylamak* fiilinin karşısında ise örnekteki anlama uygun “*istemeyerek bir yere gitme durumunda kalmak; düşmek; yükselmek, çıkmak; boy ve hacmine göre ayırmak*” açıklaması vardır.

işlemek: “Çalışmak” anlamındadır.

İçlerinde çok kadın var; garip olarak söyleyeyim ki amelenin hepsi götürü ve iş başına işliyormuş (1891: 118).

Büyük Türkçe Sözlük'te on dört anlamı verilen bu fiilin insan için “*çalışmak*” anlamı bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde kaybolmuş veya kaybolmak üzeredir. LO'da bu kelimenin anlamlarından biri de “*meşgul olmak*”tır.

saldırmak: “Yönelmek, çevirmek” anlamında kullanılmıştır.

Lâkin işe eren akıllarını aslâ başka tarafa saldırmıyorlar (1891: 25).

Yunanistan sevâhilini arkada bırakıp engine saldırdığımız gecenin sabahı uyandığım zaman hava güneşli ve sâkin idi (1891: 10).

Büyük Türkçe Sözlük'te *saldırmak* fiiline “*Bir kimseye veya bir şeye karşı saldırı yöneltmek, zarar verici bir davranışta bulunmak, hücum etmek; bir şey veya kimse üzerine saldırı yapılmasına sebep olmak; gemi, kalkmak*”

Ahmet İhsan'ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar

için yelken açıp başını gideceği yola çevirmek; mec. yıkıcı ve sert eleştiriler yapmak; etkisiyle eritmek” anlamları verilmiştir.

Eserin söz varlığı içinde anlam ve kullanılış bakımından bugüne göre farklılık gösteren başka yapılar da bulunmaktadır. Aşağıda bunlardan bazıları sıralanmıştır:

Derenin kenarını tutup sağa döndük (1891: 250).

Meydana civar tiyatroyu, rasathâneyi, bahçeyi ve karşısındaki bulvarı tutarak şehrin bir diğer başına kadar gittim (1891: 464).

...derhâl benimle söz açtılar (1891: 387).

Hemen çantalarımı ele alıp katardan fırladım (1891: 431).

Neferin gittikçe işi azıstırması nihâyet sabrımızı tüketti (1891: 94).

Yolda büyük çantamı doğruca Cenova'ya gönderdiğim için şimdi pek lâzımlı eşyaları büyükten alıp koymak üzere ... (1891: 402).

Kilise ehemmiyetsiz bir şey idiyse de oradan sonra kenarı sıra gittiğim kanalın iki cihetini ihâta eden ağaçlar altında birçok fukarâ-yı ahâlinin yemek yediklerini gördüm (1891: 352).

Herif o derece bulut sarhoş idi ki ne gittiği yeri, ne geldiği yeri, ne de kendini biliyordu (1891: 93).

Yolu sağlık alarak oraya müteveccih oldum (1891: 566).

Haver, az müddet zarfında ticâret ve transit nokta-i nazarından fevkalâde ehemmiyet almıştır (1891: 161).

Canım bir sıkıldı ki olmaz (1891: 11).

Bâde't- ta'âm evimizde yataklara düştük, bir uyuduk ki olmaz! (1891: 75).

Öyle mükemmel bir kahvaltı ettik ki olmaz! (1891: 86).

Vapur yanundan çarklı ve elektrikle münevver idi (1891: 540).

II. FİİL-TAMLAYICI İLİŞKİSİ

Fiil-tamlayıcı ilişkisi, dönemlere, lehçe ve ağızlara göre farklılık gösterir. Eserde geçen bazı fiillerle kullanılan tamlayıcılar, bugünkü Türkiye Türkçesine göre farklı hâl ekleri taşımaktadır.

bırakmak: Havuzları solda bırakan katar, nehir üstünden aşıp adaya, onu da arkaya bırakıp asıl kasabaya giriyor (1891: 286).

çıkılmak: *Temâşâda devam ile ilerlerken önümüzde büyükçe bir binâ çıktı* (1891: 126).

devam etmek: *Sadedden çıkmayarak bahiste devam eyleyeceğim* (1891: 117).

Vapurun vakt-i hareketini cüzdanuma kayıt ile yolumda devam ettim (1891: 160).

...bazen oyun oynamak, piyano çalmak, şarkı söylemek gibi eğlencelere mürâcaatte devam edilmekte idi (1891: 8).

Belligard'dan sonra yine uykuda devam ettim (1891: 468).

göreceği gelmek: *Denizde gezmeye göreceğim gelmiş* (1891: 541).

niyet etmek: *Zîrâ gölde sandal ile gezmeyi daha dün akşamdan niyet etmiş, hele şimdi havayı bu gezmeye pek müsâit bulmuşum* (1891: 398).

yakın olmak: *...büyük opera ve balolarla yakın olmasından dolayı...* (1891: 26).

III. EKLER

1. Eserin yazıldığı tarihten bugüne kadar geçen zaman içinde bazı eklerin işlekliliği kaybolmuştur. Bunlar, *-mAkllk*, *-rek* ve *-mAzdAn* ekleridir.

-mAkllk: Bu ek hakkında Tahir Ken'an, "Masâdir-ı Türkiyyede edât-ı te'kid olur...Bu sûret biraz külfetli olduğundan mecbûriyet elvermedikçe kullanılmaz" (Karahan-Gürsoy, 2003: 146) şeklinde bir açıklama yapmıştır.

Vapur arkadaşımız olup akşam karaya çıkmağımıza yardım eden iki Fransız'a tekrar rast geldik (1891: 20).

...ikimizin yan yana oturtulmağımızı tembih eylemiş (1891: 3).

-mAzdAn: *Evvel/önce* kelimeleriyle kullanılan bu ek bugün yerini *-mAdAn* ekine bırakmıştır.

Vapur hareket etmezden evvel (1891: 2).

-rek: Ek, bugün sadece ağızlarda yaşamaktadır.

İngiltere'yi arkada bırakıp Avrupa'nın başka taraflarına gelen adamın hissettiği sürur büyürek oluyor! (1891: 245).

2. Çokluk 2. şahıs eki *-sInIz* yerine İstanbul ağzının bir özelliği olan *-InIz* eki eserde bolca kullanılmaktadır.

Ama almam diyecekmisiniz, olmaz! (1891: 519).

Ahmet İhsan'ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar

Kezâlik deniz altında seyâhat ediyormuşunuz gibi envâi esmâki kendi âlemlerinde görmek de kolaydır (1891: 68).

Benim ile berâber Avrupa'yı dolaşiyor imişiniz gibi seyâhat-ı fikriyyede bulunacaksınız (1891: 115).

Bir şey içmedim ki para istiyorsunuz? Aldanmışınız! (1891: 327).

Tahir Ken'an, gramerinde çokluk 2. şahıs ekini *-sInIz* şeklinde gösterir (Karahan-Gürsoy, 2003: 272). Hüseyin Cahit ise Türkçe Sarf ve Nahiv'de hem *-sInIz* hem de *-InIz* ekinden bahseder (Karahan-Ergönenç, 2000: 156).

3. Zaman ifadesinde kullanılan *-A* zarf fiil ekli *geçe* kalıbının, eserde *-ArAk* ekli *geçerek* şekline de rastlanmaktadır.

Katar saat 6'yı kırk beş geçerek hareket eyleyecek (1891: 155).

Vakit zuhru 44 geçerek vapur hareket etti(1891: 244).

Üstand'dan saat sekizi 25 geçe hareket edip saat onu kırk beş geçe Brüksel'e varacaktık (1891: 257).

4. Bugün Türkiye Türkçesinde çok az kullanılan *-r*, *-Ar* sıfat fiil ekinin eserde pek çok örneği bulunmaktadır.

...yanımızda oraları tanır arkadaş bulunmaması bizi pek acemi eyliyordu (1891: 76).

Sen Jermen de Pere Kilisesi önünden mürur eder kırmızı boyalı ufak Menilmontan omnibüsüne binmeli cevâbını vermiş idi (1891: 123).

Sath-ı terakkiyâtı cilâdar eder efkâr arasında hayal, ciddiyete galebe eylemiş (1891: 141).

Orada sokaktan zemin katına iner bir merdiven kapısı önüne geldik (1891: 231).

Çalgı salonunun ilerisinde iki bin seyirci alır bir opera tiyatrosu vardır (1891: 240).

Kanal olmazdan evvel dahi vapurlar körfez tarikiyle Zandam'a gidermiş (1891: 299).

5. *-IA* zarf eki, şu örneklerde *-CA* ekinin işlevinde kullanılmıştır.

Şimdiki hâlde ehemmiyetsiz bir soğuk almak eseri gördüğüm rahatsızlık eğer İtalya sıtmasının mukaddimesidir de kimseyi bilmediğim bir yerde haftalarla hasta düşersem ne yaparım diye ürküyordum (1891: 534).

Söylediğim üzere kadın ahvâl-i âleme âşinâ olduğu ve fînûn-ı hâzırânın ekserîsiyle meşgul bulunduğu için saatlerle mükâleme yürütecek bahisler buluyorduk (1891: 486).

IV. KELİME GRUPLARI

1. Sıfat Tamlamaları: Bugün Türkiye Türkçesinde bazı kalıplaşmış örnekler dışında sayı bildiren sıfatlarla yapılmış sıfat tamlamalarında isimler çokluk eki almaz. Ancak tarihî metinlerde, çokluk ekli örnekler görülür. Eserde böyle örneklerle de rastlanmaktadır.

Paris'te kimsenin kendine mahsus evi olmadığı, âlemin büyük ebniyeler derûnundaki birçok odalarda veyâhut dâirelerde ikâmet eylediği mâlûmdur (1891: 29).

İllâ ki birkaç günler kala...(1891: 422).

Hülâsa derûnunda yüzlerce oda ve dâireleri ayrı ayrı kirâya verilen bu evleri birer mahalle addetmek muvâfık düşer (1891: 30).

Birkaç tâne de kıymetini takdir müşkülce mücevherler vardır (1891: 98).

Fakat cümlesi de Londra'yı istilâ etmiş binlerce fabrikaların dumanı ve dumanlı olan sisi ile esmer bir renk almıştır (1891: 180).

Konuyla ilgili olarak Tahir Ken'an, "Bir ismin evveline her edât-ı ta'mimi veya iki, dört, on gibi bir aded-i aslî gelirse kelime mecmu ifade edeceğinden artık ler ilavesine lüzum kalmaz." (Karahan-Gürsoy, 2003: 205), Hüseyin Cahit de "Sıfat-ı adediyyenin tâyin ettiği isimlere edât-ı cem lâhik olmaz. Beş kitaplar demek yanlıştır, beş kitap denecektir." (Karahan-Ergönerç, 2000: 90) açıklaması yapmıştır.

2. Edat Grupları: Türkçede -A ekli isimlere bağlanan *doğru* edatının eserde bu kullanım dışında eksiz ve -DAn ekli isimlere bağlandığı örnekler de bulunmaktadır.

...seyâhatnâmemi aşağı doğru okudukça anladığınız gibi... (1891: 451).

Sokakta aşağı doğru ilerlemeye başlayınca caddenin üstünde bilâ-inkitâ geçen kirâ arabalarıyla rengârenk omnibüsler nazar-ı dikkatimize vurdu (1891: 178).

Eskot Nehri sarı ve lâtif sularını yilankavî mecrâsından doğru baygın bir hâlde getiriyor (1891: 270).

Ahmet İhsan'ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar

Gibi edatıyla kurulan edat gruplarının cümle içindeki bazı işlevleri, bugünkü Türkiye Türkçesinde azalmıştır. Aşağıdaki örneklerde edat grubu içindeki *-Dİk gibi* kalıbı ve *-İncA, -r/-Ar ...-mAz* eklerinin işlevini üstlenmiştir.

Şu yalılara bir de karşı sıra binâlar yapıp devam ettirdiğiniz ve dereyi daha birçok derelere katettirerek birçok dereden sokaklar yaptığınız gibi Venedik'i göz önüne getirmiş olursunuz (1891: 524).

Cisvil'den hareket edip de yokuşa yukarı kat-ı mesâfeye başladığımız gibi şimendiferin bu kadar milde gidebilmesine mütehayyir kaldım (1891: 426).

Garın yanına geldiğim gibi hemen sefârethâneye müteâzım oldum (1891: 521).

Sağ cenâhımıza döndüğümüz gibi büyük bir dîvanhânenin medhali önünde bulunduk (1891: 13).

3. Bağlama Grupları: Bugün Türkiye Türkçesinde ikiden fazla isimle kurulan bağlama gruplarında ve bağlacı son iki ismin arasında bulunur. Eserde bazı örneklerde birden fazla ve bağlacı kullanılmıştır.

Paris neş'esi yerine derin bir hüznün ve kasvet ve siyahlık mevcut idi (1891: 213).

Tahir Ken'an, bu kullanımın "tezyin-i elfaz"a hizmet ettiğini ve virgül işaretinin kullanımı arttıkça "ve"lerin azaldığını belirtir (Karahan-Gürsoy, 2003: 169). Hüseyin Cahit'e göre ise "*Bir ibarede ve'nin tekrarı ifadeye ağırlık verdiği için cem edilen kelime ve cümleler ikiye geçtiği takdirde ve'yi son rabıtada bırakarak diğerlerinin yerine virgül koymak münasip olur*". Hüseyin Cahit'te ayrıca ve'nin yerine virgül konulmasının "kitâbet-i resmîye"de kabul edilmediğine dair bir kayıt vardır (Karahan-Ergönenç, 2000: 278).

3. Diğer Gruplar: Eserde, alıntı kelimelerle yapılan birleşik fiil kuruluşlarında bazen *etmek, olmak* yardımcı fiillerinin kullanılmadığı görülmektedir. Belli ki *devir, kayıt, nakil, seyir* gibi kelimelerin birer Arapça mastar olduğu, dönemin aydınları ve tabii Ahmet İhsan tarafından bilinmekte, bundan dolayı bu kelimeler bazen *etmek, olmak* gibi Türkçe fiillerle mastar hâline getirilmeden de kullanılabilir.

Şehrin mühim sokaklarını devirden sonra bizi Heve tepesine götürmesini tembih eyledik (1891: 166).

Vapurun vakt-i hareketini cüzdanimı kayıt ile yolumda devam ettim (1891: 160).

...mideye nakil ile meşgul idim (1891: 487).

İşte buna da yağmuru yukarıdan seyir derler (1891: 414).

Güverteyi yıkamakla meşgul tayfalar (1891: 245).

Bugün Türkiye Türkçesindeki -Dan ibaret kalıbının, eserde -Dan ibaret olarak şekli de vardır.

Tavuk söğüşünden ibâret olarak aldığım yemeği de yiyecek iştiham yok idi (1891: 524).

V. CÜMLE

Eserde, cümle kuruluşu bakımından bugünkü Türkiye Türkçesine göre farklı olan kullanılışlar bulunmaktadır:

1. Türkiye Türkçesinde cümleler isim göreviyle başka bir cümlenin ögesi içinde yer alabilir. Eserde de böyle örnekler çoktur. Ancak şu iki örnek bugüne göre farklılık göstermektedir.

Bir lokantaya girer hem yemek yerim hem tetebbuatta bulunuruma karar verdim (1891: 386).

Bu suâle biraz nâzikâne olsun maksadiyle dedim ki...(1891: 282).

2. Aşağıdaki cümlelerin zarflarında da bugüne göre farklı kullanılışlar mevcuttur.

İndiğimiz mahalde birçok arayarak güç belâ arabayı bulduk (1891: 91).

Herifle birçokluk gülüştük (1891: 321).

...otelimde sathi bir temizlenip sokağa çıktım (1891: 436).

Üç gün evveli matbaa arkadaşlarıma gâyet serzenişli mektup yazdığım gibi... (1891: 363).

3. Cümlede öğelerin yeri bakımından –herhâlde yazara özgü-günümüz Türkiye Türkçesinden farklı kullanımlar dikkati çeker.

İtalya ittihâd-ı âhîrinin bu şehirde vukû bulmuş olması ve pek çok vakâyi-i târîhiyyeye sahne bulunmasıyla Torn meşhurdur (1891: 472).

4. Yardımcı fiilleri aynı olan birleşik fiiller, zorunlu tamlayıcıları farklı olmasına rağmen birleştirilmiştir.

Ahmet İhsan'ın Seyahatnamesinden Yazarın ve Dönemin Diline Dair Notlar

On ikinci asırdan on beşinci asra kadar Venedik, terakkîde devam ve Cenevre hükûmetiyle mücâdele etti (1891: 533).

Zîrâ Paris ahbâbı olan Madam Rodval ile kardeşine (kardeşi gece vâsıl olmuş) sabahleyin bir kart bırakıp saat dörde kadar meşgûliyetimden bahs ve dört buçukta geleceğimi ihbar etmiştim (1891: 394).

Kâtibyan Efendi'ye Kok İdâresini tavsiye ve biletlerimi oradan aldırma delâlet ettiğinden dolayı müteşekkirim (1891: 229).

Duvarlar ise teknil şark kâliçeleriyle mestur ve bir kenara dahi Ağra'da hükûmet etmiş Ekber Han'ın müzeyyen kürsîsi bulunuyordu (1891: 211)

VI. ÜSLÛP ZAAFLARI

Gezip gördüğü yerleri okurlarına “konuşuyormuş gibi” anlatacağını ifade eden Ahmet İhsan'ın eserinde, özellikle konuşma sırasında uzun cümlelerde ortaya çıkabilecek bazı üslûp zaafı dikkati çekmektedir:

1. Bir cümlede özne-yüklem arasında şahıs uyumu olmalıdır. Aşağıda özneleri farklı iki cümle için ortak şahıs eki kullanılmıştır.

Aksi gibi katar, otelin karşısındaki demiryol şûbelerinden hareket etmiyor, çantalarımla öbür baştakine kadar gitmek mecbûriyetinde bulunuyor idim (1891: 444).

2. Anlam ilişkisi olmayan cümlelerin ortak kip ekleriyle bağlanmaları, bir üslûp zaafı olmalıdır.

Ta'âm salonunda yüz elliye karib yolcu var ve etraf pek müzeyyen idi (1891: 334).

3. İsim ve fiil cümlelerinin ortak kip ekiyle bağlanmaları da bir zaafıdır.

Sür'atle akıyor ve sathı sokağın zemînine yakın idi (1891: 381).

Vapurun sallantısı devam eyliyor ama hafif idi (1891: 245).

4. Yardımcı fiilleri ayrı olan birleşik fiillerde birleştirme, ciddi bir kusurdur.

Size Zürih'in göl ucunda kâin (olduğunu) ve ortasından nehir geçtiğini söyledim (1891: 392).

Otele avdet ederek elbiseyi tebdil (etmiş) ve az dinlenmiş idik ki vakit dahi akşam olmuştu (1891: 236).

Arabacı caddede bizden ayrılıp ağaç ve taşlara çizilmiş mâvi çizgileri tâkip, sonra da kırmızılarını tutarak mahall-i matlûba varacağımızı söyledi (1891: 91).

5. Aşağıdaki birleşik fiillerde yardımcı fiilin edilgen yapıda olması gerekirdi.

Adetâ Paris buradan daha iyi seyroluyor (1891: 104).

Paris hallerine akşamları yiyecek getiren arabaların adedi on beş bin kadar tahmin oluyor (1891: 114).

Bu üslûp zaafına rağmen Ahmet İhsan'ın *Avrupa'da Ne Gördüm* adlı eseri, konusu ve türü itibarıyla önemli bir eserdir. Döneminin dili hakkında fikir verecek malzemesiyle de Türk dili tarihi için değer taşır. Eserin diline dair tespit edilmiş yukarıdaki örneklerle, dünden bugüne Türkiye Türkçesinde hangi gramatikal öğelerin, hangi anlam birimlerinin değiştiğini veya kaybolduğunu takip etmek mümkündür.

KISALTMALAR:

KT: Kâmus-ı Türkî

LO: Lehce-i Osmani

ADS: Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

KAYNAKLAR:

Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm*, Âlem Matbaası, 1307.

Ercilasun, Bilge. (1996). Ahmet İhsan Tokgöz, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hüseyin Cahit. (2000). Türkçe Sarf ve Nahiv, Haz.: Leylâ Karahan-Dilek Ergöneç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Vefik Paşa. (2000). Lehce-i Osmani, Haz.: Recep Toparlı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şemsettin Sami. (1317). Kâmus-ı Türkî, Dersaadet: İkdâm Matbaası.

Tahir Ken'an (2003). Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Haz.: Leylâ Karahan-Ülkü Gürsoy, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları: <http://tdk.org.tr>

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü: <http://tdk.org.tr>

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü <http://tdk.org.tr>

Büyük Türkçe Sözlük <http://tdk.org.tr>